

İSMET ÇETİN

Prof. Dr.

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Ankara
(Türkiye)

TAŞKENT'TEN İSTANBUL'A BİR AYDIN YOLCULUĞU: ABDULLAHZÂDE TEVEKKÜL BABÜR

“Türkistan Türkistanlılarındır” sloganıyla Rus işgaline karşı Türkistanlıları bir araya getiren Korbaşı Ergaş liderliğinde başlayan Basmacılık hareketi, 1918-yılında Hokand’da başladı ve kısa zamanda hemen hemen bütün Türkistan’a yayıldı. 1934-yılına kadar süren bu milli direniş hareketi, başta Özbekistan olmak üzere Kırgız, Kazak, Başkurt, Uygur ve hatta Peştunlar’ın da katılımıyla geniş bir alana yayılan direniş hareketi olarak tarihe geçmiştir. Ergaş Bey’in başlattığı siyasî ve silahlı direniş hareketi, Şir Muhammed Beg, Nur Muhammed Beg, Hal Hoca ve Korbaşı Parpi, Mehmed Emin Beg, Nasırhan Tura, Saidnasır Mircalilov, Alimhan Tura Şakirhanturayev, Abidcan Mahmudov, Adilcan Umarov ve Taşkent müftüsü Sedreddinhan Şirifhocayev, Mustafa Çokayoğlu, T. Januzakov gibi kolbaşı ve toplum önderlerinin baş çektiği mücadelede, sadece Türkistan halkı değil, Türkiye’den giden Enver Paşa da lider ve komutan olarak bu milli mücadelenin içinde yerini aldı. Basmacılar dışında İsmail Gaspralı’nın fikirelini savunan Mahmudhoca Behbudin’nin içinde bulunduğu Çarlık Rusya’nın özellikle eğitim alanındaki imkânlarından faydalanarak Türkistan millî hayatı kurtarmak amacıyla çalışan cedidciler de Türkistan, özellikle Özbekistan sahasında etkilidirler. Bunların dışında çarlık, daha sonra Sovyet yönetimiyle anlaşarak onların programlarını uygulayıp imkan nispetinde Türkistan’a istiklalini kazandırmayı savunan Münevver Kaari, Hamza Hakimzâde Niyazi ve Abdullah Avlân gibi aydınların içinde bulunduğu bir aydınlar zümresi de dönemin önemli siyasî grubudur (Karakaş 2021:64-65).

Türkistan’ın siyasî istikrarsızlık içinde bulunduğu bu dönemde, 1928-yılına kadar bu milli mücadeleye katılmış olan bir isim de Abdullahzade Tevekkül Bâbü’r’dür.

Tevekkül Babür, 1882 yılı 25 Mayıs’ında Taşkent’e Kökçe doğmuş. Babasının adı Abdullah olup Özbekistan’da kaldığı sürede Abdullahzâde Tevekkül olarak tanınmıştır. İlköğrenimini, Taşkent’te eski usûl mektepte tamamlayan Tevekkül, daha sonra Buhara ve Hokand medreselerine devam eder ve Taşkent’e döner. Taşkent’te Kökçe mahallesindeki mescitte imamlık yapar. 1917 yılına kadar imamlık yapan Tevekkül, bu yılda imamlığın yanı sıra dönemin önemli şahsiyetlerinden Mahmud Hoca Behbudin’nin Semerkant ve yakınlarında kurucularından olduğu (Karakaş2021:55) Taşkent’teki usul-i cedid mektebine devam eder ve başarıyla bitirir. Yeni usul mekteplerdeki kursları bitirip öğretmen olan Tevekkül, Taşkent’in Kökçe kısmındaki Yesevî İlkokulu’nda öğretmenlik ve müdürlük görevini yürütür. Aynı zamanda da Sağvan’ın bir mahalle mescidinde imamlığına da devam eder.

Abdullahzade Tevekkül’ün gençlik ve olgunluk dönemini yaşadığı 1900’lü yılların başından itibaren Türkistandaki toplumsal çalkantı, siyasi belirsizlik akranları gibi kendisini de etkileyecektir. Çarlık, daha sonra Sovyet döneminde görülen baskı ve Rus yayılmacılığına karşı verilen mü-

cadele, özellikle Tevekkül'ün eğitim gördüğü kurumlardaki çatışmalar, kadimciler ile cedidcilerin mücadelesi (Akyol 1993) toplumu iyiden iyiye sarsmış, maalesef Rus ve Sovyet yayılcılığını kolaylaştırmıştır.

Sultan Galiyev'in 1917'de Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nda genel sekreterliğe seçilmesi, 1920 yılında Zeki Velidi (Togan) ve bir grup önde gelen Müslüman aydınla Turan Federe Sosyalist Devleti oluşturmayı amaçlayan İttihat ve Terakkî adlı örgütü kurması Bolşevik idaresini telaşlandırdı... *"Devlet ve Komünist Partisi kadrolarını halk düşmanlarından ve milliyetçilerden temizleme" sloganıyla Cedîdizm'in Sovyet idarî kademelerinde çalışmakta olan bütün temsilcileri hapsedildi ve bunların çoğu kurşuna dizildi. Bu şekilde başlayan tasfiye hareketiyle Türk toplumlarının aydın tabakasını oluşturan Cedîdci binlerce aydın öldürülmüş, Türk toplumları millî kadrolardan mahrum bırakılmıştır. Öldürülenler arasında Sultan Galiev, Ekmel İkrâm, Münevver Kârî, Abdülhamid Çolpan, Abdürreûf Fıtrat, Bekir Çobanzade gibi Cedîdciliğin en değerli temsilcileri de vardı"* (Özcan 2020).

Bolşeviklerin Türkistan Türkleri üzerindeki baskıları, aydınların başta "halk düşmanı ve milliyetçilik" olmak üzere çeşitli nedenlerle suçlanması, cezalandırılmaları toplum üzerinde psikolojik bir yıkıma neden olur. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi Türkistan Türk toplumu bir kırgına maruz kalmış, toplum önderleri, düşünce adamları 1930'lu yıllarda katledilmişlerdir.

Tevekkül, yaşadığı dönemin şartları ve aydın olmanın gereği çevresinde olup bitenlere kayıtsız kalamaz. O, "Türkistan Türkistanlılarıdır" fikri üzerine mücadele eden Türkistanlıların yanında yer alır. Taşkent'te çeşitli siyasî olayların içinde olan Tevekkül Bey, dernek çatısı altında sürdürdüğü milliyetçilik yönündeki faaliyetleri nedeniyle takibata uğrar, Moskova yanlısı olmadığı için milliyetçilik yapmakla suçlanıp tutuklanır. Dört ay tutuklu kaldıktan sonra hürriyetine kavuşan Tevekkül Bey'in hayatı tehlikeye girer. Çarlık döneminden itibaren uygulanan Türkistan politikası Sovyet döneminde devam eder ve Taşkent'in bir mahallesinde imamlık/mollalık da yapan bir öğretmen seçimi yapmaya zorlar. O, mücadelesini Sovyetlerin sınırları dışında olan bir yerde sürdürme düşüncesiyle 1926 yılında Taşkent'ten ayrılıp Afganistan'a geçer. Bir süre Kabil'de kalıp bulunduğu müddet zarfında Dârülmül adlı bir eğitim kurumunda eğitim alır, daha sonra Herat'a gider ve burada öğretmen olarak çalışır.

Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla, özellikle Stalin döneminde Türk kitleleri üzerindeki baskı arttı, toplum liderleri ve aydınlar Türkiye'ye gelmek zorunda kaldılar. Azərbaycan Cumhurbaşkanı, Mehmet Emin Resulzade, Kırım Türkleri liderlerinden Cafer Seyidahmet (Kırimer), Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu, İdil-Ural bölgesi liderlerinden Ayaz İshaki, Türkistan Azadlık Cemiyeti Başkanı ve Türkistan Millî Birliği başkanı Zeki Velidi Togan (Andican 2003:291-292) bunlardan bazılarıdır. Tevekkül Bey de iki yıl kaldığı Afganistan'dan ayrılıp mücadelesini sürdürmek maksadıyla 1928-yılında Türkiye'ye, İstanbul'a gelir.

Tevekkül Bey İstanbul'a geldikten sonra Yeni Türkistan Dergisi'nde çalışmaya başlar. Osman Kocaoğlu'nun imtiyaz sahibi, Zeki Velidi Togan'ın yazı işleri sorumlusu olduğu derginin yayımlanmasındaki amaç; "Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türkleri Türkistan'daki gelişmelerden haberdar etmek, Türkistan'ın siyasi ve iktisadi durumuyla ilgili bilgi vermek, dünyadaki gelişmelerden Türkistan'ı haberdar etmek ve aralarında iletişim kurmak" olarak ifade edilmektedir. Tevekkül Bey derginin idari kadrosunda çalışmakla beraber Türkistan'la ilgili yazılar yazmaya da başlar. Yazılarında kendi adını kullandığı gibi bazı yazılarında Tursun, şiirlerinde ise Tuyğun müstear adlarını da kullanır.

Tevekkül Bey, İstanbul'da bulunduğu zaman içinde Türkiye'ye gelen Türkistanlı göçmenlerle ilgilenir, onlara ilgili çalışmalar yapar. 1929-1930-yıllarında Türkistan'dan İran'a gelen Türkistanlı mülteciler konusunda çalışmak üzere İran'a gönderilir. 1930-yılında İstanbul'a döner, İstan-

bul Kandilli Rasathanesi'nde memur olarak çalışmaya başlar. Resmi işlerinin yanında Türkistanlı göçmenler konusunda çalışmalarına ara vermeden devam eder. Ürdün, Suriye. İran ve Pakistan'a giderek orada bulunan Türkistanlı göçmenlerin durumlarıyla ilgilenir.

Abdullahzâde Tevekkül Bey, 21 Haziran 1934'ta soyadı kanunun yürürlüğe girmesiyle Babür soyadını almıştır.

1976 yılında ölen Tevekkül Babür, bir yandan kamu hizmeti yaparken bir yandan sivil toplum kuruluşlarında çalışmakta, bir yandan da eser vermektedir. Onun telif ve tercüme eserleri yanında çalıştığı kurumun bilgilerini yazdığı çalışmaları bulunmaktadır.

Çalıştığı kurum olan Kandilli Rasathanesi kütüphanesinde bulunan Kâtip Çelebi'nin "Keşfu'z-Zunûn'dan Çıkarılarak Tercüme Edilmiş Eserlerin Listesi", "Keşfu'z-Zunûn'dan Çıkarılmış Hey'et Kitaplarının Listesi", meteorolojik bilgilerin bulunduğu "Cevvi Hâdise/ hadise-i cevviye/", "Kandilli Rasathanesi Kütüphânesi'nde Rasad Aletlerinden Söz Eden Yazmaların Fihristi" ve İran, Suriye, Ürdün ile Pakistan hatıralarını da içine alan "Hatıralar" adlı çalışmaları bulunmaktadır.

Tevekkül Babür'ün "Bayrağıma Bağışlab", "Arkadaşlarıma", "'Min ve Başkalar", "Yurduma Doğru" şiir ve "Özbekistan Ahvâli", "Türkistan'da Milliyet Mücadeleleri", "Türkistan'da Milliyetçilik Neden İleri Geliyor?", "Fergana Mücâhidleri" gibi yazıları da Yeni Türkistan Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Tevekkül Babür'ün Bîrûnî'nin "Tahdîdu NihâyâtîT-Emâkin li-Tashîhi Mesâfâtî'l-Mesâkin", Takiyüddîn Muhammed b. Mâruf er-Râsid'in "Sidre- tü Mûntehâ'l-Efkâr", İbnü Sina'nın "Risale fi Târifi'r-Re'yiT-Hâsil li'l-Akdemin fi CevâhiriT-Ecsâmi's-Semaviye", "Risâletü'z- Zâvi", "Risale fi'n- Nîrencât", "Risale fi İbtû- li AhkAmi'n-Nücûm", "er-Risâletü'l- Mârûfe bi'n-NefsîT-Feleki" ve "Risale fi't- Tabiiyât" adlı eserlerini de istinsah etmiştir.

Tevekkül Babür'ün yayımlanmamış olan bir çalışması da "Konya Vilayeti Halkiyatı" adını taşımaktadır. Çalışma, Tevekkül Babür'ün el yazısıyla Arap harfleriyle yazılmış. Sadettin Nûzhet (Ergun) ve Mehmet Ferit (Uğur)'in 1926 yılında yayımlanan Konya "Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı" adlı kitaptan alınan örneklerin bir araya getirildiği çalışma 286 sayfadır. Defterin ilk sayfasında örneklerin "Konya Vilayeti Halkiyatı ve Harsiyatı" adlı eserden alındığı belirtilmiş. Defterde yer alan folklor ürünlerinden atasözü ve deyimlerin "*Armudun sapı var, üzümün çöpi var-Armudnun sapı üzümni çüpi bardı, Az tama çok ziyan getirir/Az tama köp ziyan geltüredi, Azıcık aşım kaygısız başım/ karnum aç, tinç kulağım, Bugünkü işini yarına bırakma/Bugünkü işingi ertege koyma, Hocanın didigini tut da gittiği yola gitme/Mollanın ayttığını kıl kılınanını kılma*" örneklerinde olduğu gibi zaman zaman Özbekçe karşılıkları verilmiş.

Kaynakça

Andican, Ahat (Haz.) (2005) *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan" dan Seçilmiş Makaleler (1927 – 1931)*, İstanbul: ATT İdil-Ural Vakfı Yayını.

İzgi, Cevat (1989), "Taşkentli Tevekkül Babür", *Türkistan*, 5, 24-26.

Karakaş, Şuayip (2021), *Özbek Edebiyatı Yazıları*, Ankara: Bengü Yayınları.

Momunovich, Xamayev Nodirbek (2020), *Türkistonda Sovet hokimiyatiga Karşı Qurolli Xarakat ("YeniTürkistan" ve "Yaş Turkiston" Materyalleri asosida)*, *Otmişga Nazar* 1, 3, 72-78.

Özcan, Azmi (2020), *Mîr Said Sultan Galiyev, TDV İslam Ansiklopedisi, C:30*, Ankara: TDV Yayını, 130-132. Akyol, Taha (1993), *Cedîdçilik; TDV İslam Ansiklopedisi, C:7*, Ankara: TDV Yayını, 211-213.

Saray, Mehmet (1984), *Türkistan Türkleri: Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri*, İstanbul: Veli Yayınları.